Карбекова А. Б., Сайпидинов И.М., Карбекова М. Ж.

БАШКАРУУНУ БОРБОРДОН АЖЫРАТУУ КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДАГЫ «ЖАШЫЛ» ӨТҮҮНҮН НЕГИЗГИ ФАКТОРУ КАТАРЫ: УЛУТТУК САЯСАТТАН РЕГИОНАЛДЫК МАСТЕР-ПЛАНДАРГА ЧЕЙИН

Карбекова А. Б., Сайпидинов И.М., Карбекова М. Ж.

ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИЯ УПРАВЛЕНИЯ КАК КЛЮЧЕВОЙ ФАКТОР «ЗЕЛЁНОГО» ПЕРЕХОДА В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ: ОТ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ К РЕГИОНАЛЬНЫМ МАСТЕР-ПЛАНАМ

Karbekova A. B., Saipidinov I.M., Karbekova M. Zh.

DECENTRALIZATION OF GOVERNANCE AS A KEY FACTOR OF THE “GREEN” TRANSITION IN THE KYRGYZ REPUBLIC: FROM NATIONAL POLICY TO REGIONAL MASTER PLANS

УДК 332.146.2:502.131.1(575.2)

Аннотация: *Бул макалада Кыргыз Республикасында “жашыл” өткөөл саясатын ишке ашыруу контекстинде башкарууну децентралдаштыруунун ролу талданат. Изилдөө комплекстүү улуттук стратегиялык негиз менен аны жер-жерлерде практикалык ишке ашыруунун ортосундагы олуттуу ажырымды көрсөтөт. Мыйзам актыларын, стратегиялык программаларды жана жайыттарды башкарууну децентралдаштыруу сыяктуу конкреттүү учурларды талдоо менен системалык тоскоолдуктар, анын ичинде фискалдык көз карандылык, институционалдык боштуктар жана жергиликтүү коомчулуктун чыныгы катышуусунун жоктугу аныкталат. Эл аралык донорлордун ролуна өзгөчө көңүл бурулат, алардын ишмердүүлүгү конкреттүү ийгиликтерди алып келгени менен, көп учурда мамлекеттик башкаруунун фундаменталдык көйгөйлөрүн чече албай, параллелдүү система катары иштейт. Орун алган кыйынчылыктарды жеңүүнүн негизги куралы катары реалдуу фискалдык автономия жана биргелешкен башкаруу принциптерине негизделген жашыл өткөөлдүн аймактык башкы пландарын иштеп чыгуу концепциясы сунушталууда.*

Негизги сөздөр: *Башкарууну борбордон ажыратуу Кыргыз Республикасындагы «жашыл» өтүүнүн негизги фактору катары: улуттук саясаттан регионалдык мастер-пландарга чейин.*

Аннотация: *Настоящая статья посвящена анализу роли децентрализации управления в контексте реализации политики «зелёного» перехода в Кыргызской Республике. Исследование выявляет значительный разрыв между всеобъемлющей национальной стратегической базой и её практической реализацией на местах. Путем анализа законодательных актов, стратегических программ и конкретных кейсов, таких как децентрализация управления пастбищами, выявляются системные барьеры, включая фискальную зависимость, институциональные пробелы и отсутствие подлинного вовлечения местных сообществ. Особое внимание уделяется роли международных доноров, чья деятельность, хотя и приносит точечные успехи, часто функционирует как параллельная система, не решая фундаментальных проблем государственного управления. В качестве ключевого инструмента для преодоления существующих вызовов предлагается концепция разработки региональных мастер-планов «зелёного» перехода, основанных на принципах реальной фискальной автономии и партисипативного управления.*

Ключевые слова: *децентрализация, зелёная экономика, Кыргызстан, местное самоуправление, региональные мастер-планы, устойчивое развитие, государственное управление.*

Abstract: *This article analyzes the role of decentralized governance in the implementation of the "green" transition policy in the Kyrgyz Republic. The study reveals a significant gap between the comprehensive national strategic framework and its practical implementation at the local level. Through an analysis of legislative acts, strategic programs, and specific cases, such as the*

decentralization of pasture management, systemic barriers are identified, including fiscal dependence, institutional gaps, and the lack of genuine community engagement. Special attention is paid to the role of international donors, whose activities, while achieving specific successes, often function as a parallel system without addressing the fundamental problems of public administration. The concept of developing regional "green" transition master plans, based on the principles of real fiscal autonomy and participatory governance, is proposed as a key tool for overcoming these challenges.

Keywords: *Decentralization of governance as a key factor of the "green" transition in the Kyrgyz Republic: from national policy to regional master plans.*

Глобалдык климаттык кризис жана анын натыйжасында туруктуу өнүгүү моделине өтүү зарылчылыгы 21-кылымдын негизги чакырыктарынын бири болуп саналат. Кыргыз Республикасы үчүн уникалдуу, бирок аялуу экосистемалуу тоолуу өлкө катары "жашылга" өтүү маселелери өзгөчө актуалдуу. Чектелген суу ресурстары, жайыттардын деградациясы, салттуу энергия булактарынан көз карандылык – мунун баары "жашыл" күн тартибин декларативдик максат эмес, улуттук коопсуздуктун императиви кылат. Бул контекстте административдик ыйгарым укуктарды жөн эле өткөрүп берүү катары эмес, субулуттук деңгээлдеги фискалдык, саясий жана институттук автономияны камтыган татаал процесс катары түшүнүлгөн башкарууну децентралдаштыруу өзгөчө роль ойнойт [1]. Дал ушул деңгээлде жаратылыш ресурстары жана калк менен түздөн-түз өз ара аракеттенүү ишке ашат, бул жергиликтүү бийликти өзгөрүүлөрдүн негизги агенттерине айландырат. Бирок маселе Кыргызстанда "жашыл" өткөөлгө багытталган амбициялуу улуттук стратегиялардын бар экендигине карабастан, аларды жергиликтүү деңгээлде ишке ашыруу олуттуу системалык тоскоолдуктарга дуушар болгон. Макродеңгээлде түзүлгөн "чоң" мамлекеттик саясат менен жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары (ЖӨБ) бул демилгелерди ишке ашырууга тийиш болгон "кичинекей" практиканын ортосунда ачык ажырым бар. Бул макаланын максаты башкарууну децентралдаштыруунун жана Кыргыз Республикасындагы "жашыл" өткөөлдүн натыйжалуулугунун ортосундагы өз ара байланышты талдоо болуп саналат.

Изилдөө орун алган көйгөйлөрдү аныктоого гана эмес, жалпы улуттук программалардан натыйжалуу аймактык башкы пландарды иштеп чыгууга өтүү зарылдыгын негиздөөгө да умтулат. Бул максатка жетүү үчүн иш төмөнкү милдеттерди чечет: 1) "жашылга" өтүү жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу чөйрөсүндөгү улуттук саясатты жана мыйзамдарды карап чыгуу; 2) эффективдүү децентралдаштырууга тоскоолдук кылган системалык тоскоолдуктарды аныктоо; 3) "жашыл" демилгелердин катализатору катары эл аралык донорлордун ролуна талдоо жүргүзүү; 4) региондук башкы пландарды иштеп чыгуу жана ишке ашыруу боюнча практикалык сунуштарды иштеп берүү. Изилдөөнүн илимий жаңылыгы Кыргызстанда децентралдаштыруу басымдуу түрдө декларативдүү мүнөзгө ээ деген концепциянын негизделишинде жатат, бул кеңири мыйзамдык базанын болгондугуна карабастан, анын «жашыл» күн тартибин ишке ашыруудагы натыйжалуулугунун төмөндүгүнүн негизги себеби болуп саналат.

Кыргызстандын туруктуу өнүгүү жана айлана-чөйрөнү коргоо жаатындагы улуттук саясаты көп баскычтуу жана ырааттуу түзүмгө ээ. Фундаменталдуу документтер болуп 2018-2040-жылдарга Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясы жана 2026-жылга чейин өнүктүрүүнүн Улуттук программасы саналат, алар жагымдуу чөйрөнү түзүү жана жаратылыш ресурстарын сарамжалдуу пайдалануу боюнча стратегиялык милдетти аныктайт [2]. Улуттук коопсуздук концепциясында экологиялык коопсуздук өлкөнүн туруктуу өнүгүүсүнүн милдеттүү шарты катары да аныкталган. Бул стратегиялык максаттарды деталдаштыруучу негизги документ болуп 2029-жылга чейин Кыргыз Республикасында жашыл экономиканы өнүктүрүү программасы саналат. Анын негизги максаты "жашыл экономиканын принциптерин институтташтырууну жана өлкөнүн экономикасынын артыкчылыктуу секторлорунда макро жана микро деңгээлдеги жашыл интервенцияларды ишке ашырууну жогорулатуу" болуп саналат. Программа багыттарды гана аныктабастан, анын аткарылышы үчүн аткаруу бийлигинин мамлекеттик органдарынын жетекчилерине, президенттин аймактардагы ыйгарым укуктуу өкүлдөрүнө

жана эң негизгиси жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жетекчилерине жеке жоопкерчиликти да белгилеген. Бул формалдуу түрдө жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына “жашылга” өтүүдө негизги ролду жүктөйт.

Айлана-чөйрөнү коргоо жаатындагы жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ишин жөнгө салуучу мыйзамдык база да иштелип чыкты. «Айлана-чөйрөнү коргоо жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы бардык жаратылышты коргоо мыйзамдары курулган негизги документ болуп саналат [3]. Мындан тышкары, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына «айлана-чөйрөнү коргоо боюнча иш-чараларды иштеп чыгуу жана ишке ашыруу», ошондой эле «токойлорду сактоо жана көбөйтүү» жана «жаратылыш сууларынын тазалыгын калыбына келтирүү» сыяктуу конкреттүү ыйгарым укуктар берилген. Ошондой эле, климаттын өзгөрүшүнүн кесепеттери жөнүндө калкты жана бизнести маалымдоо боюнча иш-чаралар жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын деңгээлинде социалдык-экономикалык өнүктүрүү программаларына киргизилиши керек.

Жалпысынан алганда, талдоо Кыргызстанда “жашылга” өтүү үчүн комплекстүү улуттук укуктук жана стратегиялык база түзүлгөнүн көрсөттү. Бирок, бийликтин вертикалы аркылуу эффективдүүлүктү камсыз кылуучу бул комплекстүү мамиле чындыгында көйгөйлөрдү жаратышы мүмкүн. Стратегиялар жана программалар, 1-таблицадан көрүнүп тургандай, максаттарды так аныктайт жана жоопкерчиликти белгилейт, бирок аларды эң төмөнкү, региондук деңгээлде ишке ашыруу үчүн механизмдердин, ресурстардын жана институционалдык потенциалдын болушуна кепилдик бербейт. Ошентип, формалдуу даярдыкка карабастан, негизги маселе саясаттын жоктугунда эмес, аны иш жүзүндө ишке ашырууда болгон [4].

Таблица 1. Негизги улуттук программалар жана алардын ролу

Программанын/стратегиянын аталышы	**Жарактуулук мөөнөтү**	**Негизги максаттар**	**Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ролу**
Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясы	2018-2040 жж	Адамдын жашоосу үчүн жагымдуу шарттарды түзүү, жаратылыш ресурстарын сарамжалдуу пайдалануу	Аймактык саясатты калыптандыруу үчүн негиз түзүлдү
Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн улуттук программасы	2026ж. чейин	Уникалдуу экосистемаларды сактоо жана жаратылыш ресурстарын сарамжалдуу пайдалануу	Ал жергиликтүү өз алдынча башкарууну өнүктүрүү программасына негиз болуп саналат жана башкаруунун жаңы моделин түзөт.
Кыргыз Республикасында жашыл экономиканы өнүктүрүү программасы	2029ж.чейин	"Жашыл экономиканын" принциптерин	Иш-чаралар планынын аткарылышы

		макро жана микро деңгээлде институтташты-руу	үчүн жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жетекчилеринин жеке жоопкерчилиги белгиленди
«Айлана-чөйрөнү коргоо жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы	Активдүү	Бардык экологиялык мыйзамдардын негизги мыйзамы	Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына айлана-чөйрөнү коргоо боюнча иш-чараларды иштеп чыгууга жана ишке ашырууга ыйгарым укуктарды берет

Кыргызстанда “жашылга” өтүү үчүн укуктук жана институционалдык база түзүлүүдө. Стратегиялык документтер жана программалар узак мөөнөттүү максаттарды жана аларга жетишүүнүн конкреттүү механизмдерин аныктайт. Бул процессте жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары маанилүү роль ойнойт, анткени алар азыр жергиликтүү деңгээлде экологиялык саясатты ишке ашыруу үчүн жеке жоопкерчиликтүү болушат. Бул улуттук стратегияларды жергиликтүү демилгелер менен интеграциялоону жеңилдетет жана “жашылга” өтүүнү натыйжалуураак кылат. Мыйзам чыгаруу базасын талдоо көрсөткөндөй, Кыргызстанда жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары кеңири ыйгарым укуктарга ээ болгонуна карабастан, алардын «жашыл» өткөөл процессине катышуусун эффективдүү эмес, формалдуу кылган бир катар фундаменталдык тоскоолдуктарга душар болушат. Дүйнөлүк тажрыйбаны изилдөөнүн негизинде техникалык жактан жаңы эмес, бирок экологиялык факторлор менен мүнөздөлгөн жашыл облигациялар, насыялар жана карыз алуулар сыяктуу инструменттерди жана каржылоо механизмдерин талданган. Жеке ишкананын капиталын тартуу жолу менен жашыл экономиканы каржылоонун модели иштелип чыкты, ошондой эле аны Кыргыз Республикасында ишке ашыруу үчүн сунуштамалар иштелип чыккан.[4,1]

1. Фискалдык алсыздык жана субсидиялоо. Кыргыз Республикасынын жергиликтүү бюджеттери борбордук дотациялардан көз каранды, анткени айылдык округдардын (айылдык аймактардын) 70%дан ашыгы дотацияда турат. Теңдештирүүчү трансферттер алардын чыгашаларынын аз гана бөлүгүн (30%га жакынын) жабат, бул аларга ири долбоорлорду, анын ичинде “жашыл” өнүктүрүүнү каржылоого тоскоолдук кылат. Мыйзамдуу мүмкүнчүлүктөргө карабастан, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары (ЖӨБ) салыктарды жыйноо боюнча ыйгарым укуктарды жана ресурстарды алышпайт, бул децентралдаштырууну натыйжасыз кылат, анткени жоопкерчиликти өткөрүп берүү финансылык автономия менен коштолбойт.

2. Институттук жана башкаруучулук боштуктар. ЖӨБ алдында турган программалар көбүнчө маселелердин кеңири чөйрөсүн камтыган “татаал” болуп саналат, бул чектелген ресурстарды жана так механизмдердин жоктугун эске алганда, аларды ишке ашырууну кыйындатат. Мындан тышкары, муниципалдык менчик, анын ичинде жер көп учурда сарамжалсыз жана натыйжасыз пайдаланылат. Мүлктү мамлекеттик каттоодон өткөрбөө, аны пайдалануудан түшкөн кирешени пландаштыруу жана негизги фонддорду жаңылоо

үчүн амортизациялык каражаттардын жоктугу көйгөй болууда. Бул муниципалдык менчикти күтүү аны пайдалануудан түшкөн кирешеден ашып кетишине алып келет [5].

3. Социалдык жана экономикалык тоскоолдуктар. Акыр-аягы, социалдык жана экономикалык тоскоолдуктар “жашыл” демилгелерди ишке ашырууга тоскоол болууда. Жашоо жана өсүү боюнча актуалдуу көйгөйлөргө туш болгон калк жана бизнес үчүн энергетика жана экологиялык маселелер аз артыкчылыктуу [6]. Энергияны үнөмдөөчү продуктулар жана жашыл технологиялар салттуу кесиптештерине караганда көбүнчө кымбатыраак жана анча белгилүү эмес. Бул аларды жергиликтүү деңгээлде массалык түрдө ишке ашырууга кошумча тоскоолдуктарды жаратууда. 2-таблица “жашылга” өтүүнү эффективдүү децентралдаштыруунун негизги тоскоолдуктарын системалаштырат жана аларды жеңүү жолдорун сунуштайт.

Таблица 2. Башкарууну децентралдаштырууда негизги тоскоолдуктар жана сунушталган чечимдер

Көйгөй	Сүрөттөмө	Сунушталган чечим
Фискалдык алсыздык	Жергиликтүү бюджеттердин 70%дан ашыгы дотацияда турат, бул борбордон көз карандылыкты жаратат жана “жашыл” долбоорлорго инвестицияны чектейт.	Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын салыктык ыйгарым укуктарын кеңейтүү жана консолидациялоо боюнча реформаларды жүргүзүү.
Институттук боштуктар	Муниципалдык менчикти сарамжалсыз пайдалануу, кирешени пландаштыруу жана амортизациялык каражаттардын жоктугу.	Башкаруунун заманбап ыкмаларын иштеп чыгуу жана ишке киргизүү, муниципалдык кызматкерлерди окутуу.
Формалдуу децентралдаштыруу	Жергиликтүү жамааттарды катыштырбастан ыйгарым укуктарды өткөрүп берүү, анын натыйжасында расмий пландар көз жаздымда калып жатат.	Пландаштырууга коомчулуктун реалдуу катышуусун камсыз кылган катышуучулук мамилелерге өтүү.
Экономикалык тоскоолдуктар	Жашыл маселелердин төмөн приоритеттүүлүгү, кымбат баалуулуктар жана жашыл технологиялар боюнча аз маалымдуулук.	Регионалдык пландарга интеграцияланган финансылык стимулдарды жана маалыматтык кампанияларды иштеп чыгуу.
Көйгөй	Сүрөттөмө	Сунушталган чечим
Фискалдык алсыздык	Жергиликтүү бюджеттердин 70%дан ашыгы дотацияда турат, бул борбордон көз карандылыкты жаратат жана “жашыл” долбоорлорго инвестицияны чектейт.	Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын салыктык ыйгарым укуктарын кеңейтүү жана консолидациялоо боюнча реформаларды жүргүзүү.

ЕРӨБ жана ЮСАИД сыяктуу эл аралык донорлор Кыргызстандагы “жашылга” өткөөл процессти илгерилетүүдө негизги ролду ойношот. Алар күн электр станцияларын орнотуу сыяктуу жашыл технологияларды ишке ашыруу үчүн гранттарды жана насыяларды берип, конкреттүү натыйжаларды берип жатышат. Бирок алардын жардамы

көбүнчө алсыз мамлекеттик институттарды айланып өтүп, параллелдүү система катары иштейт. Бул каржылоо токтогондон кийин жетишилген прогресс токтоп калуу коркунучун жаратат, анткени жергиликтүү бийлик аны колдоого албайт. Бул парадоксту жоюу үчүн жашыл өтүүнүн аймактык башкы пландарынын концепциясына өтүү керек. Бул пландар бардык кызыкдар тараптардын: жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын, жергиликтүү бизнестин, эл аралык донорлордун жана жарандык коомдун катышуусу менен биргелешкен мамиленин негизинде иштелип чыгышы керек. Башкы пландар төмөнкүлөргө тийиш:

• **Улуттук максаттарды локалдаштыруу:** Жашыл экономиканы өнүктүрүү программасынын жалпы максаттарын ар бир аймактын өзгөчөлүгүнө ылайыкташтырылган конкреттүү, өлчөнгөн долбоорлорго которуу (мисалы, бир аймакта күн энергиясын өнүктүрүү, экинчисинде агротокой чарбасы) [7].

• **Каржылоону интеграциялоо:** даректүү трансферттерди да, ушул сыяктуу долбоорлорду каржылоодо тажрыйбасы бар жергиликтүү банктар жана микрофинансылык уюмдар тарабынан берилген «жашыл» кредиттерди да тартуу механизмдерин киргизүү.

• **Муниципалитеттер аралык кызматташтыкты стимулдаштыруу:** муниципалитеттерге жалпы көйгөйлөрдү чечүү үчүн өз ресурстарын жана компетенцияларын бириктирүүгө мүмкүндүк берүүчү механизмдерди колдонуу, бул көрсөтүлүүчү кызматтардын натыйжалуулугун жогорулатат.

Талдоо көрсөткөндөй, Кыргыз Республикасында глобалдык күн тартибине шайкеш келген “жашылга” өтүү үчүн жакшы өнүккөн жана амбициялуу улуттук стратегиялык негиз бар. Бирок, белгилүү болгондой, өлкөдө башкарууну децентралдаштыруунун колдонулуп жаткан системасы декларация менен практиканын ортосунда олуттуу ажырымга дуушар болууда. “Жашыл” демилгелерге негизги тоскоолдуктар фискалдык көз карандылык, алсыз институттар жана децентралдаштыруу процессине жергиликтүү жамааттарга ишенбөөчүлүк болуп саналат. Эл аралык жардам конкреттүү натыйжаларды алып келсе да, бул кемчиликтерди убактылуу гана компенсациялайт. Долбоордук мүнөздө болгондуктан, ал системалык көйгөйлөрдү чечпейт, бул “жашылга” өтүүнүн узак мөөнөттүү туруктуулугуна коркунуч келтирет. Бул чакырыктарды жеңүү жана туруктуу “жашылга” өтүүнү камсыз кылуу үчүн мыйзамдарды кайра карап чыгуу гана эмес, башкаруу системасын түп-тамырынан бери реформалоо зарыл. Жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн негизинде төмөнкү саясат боюнча сунуштар түзүлдү [8]:

Фискалдык децентралдаштырууну тереңдетүү. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына салыктарды жыйноо жана муниципалдык менчикти башкаруу боюнча реалдуу ыйгарым укуктарды кеңейтүү жана мыйзамдык жактан камсыз кылуу аркылуу субсидияларды кыскартууга багытталган жергиликтүү өз алдынча башкарууну реформалоо зарыл болгон. Бул, мисалы, Салык кодексинин 62-беренесинде каралгандай, бул функцияларды аткаруу үчүн жетиштүү ресурстарды жана каражаттарды берүү менен коштолууга тийиштүү болгон.

Институттук чыңдоо. “Жашыл” долбоорлорду башкаруу, инвестиция тартуу жана эл аралык өнөктөштөр менен иштөө көндүмдөрүнө өзгөчө көңүл буруп, муниципалдык кызматкерлердин квалификациясын жогорулатуунун комплекстүү программаларын иштеп чыгуу жана ишке ашыруу керек. Ошондой эле муниципалдык менчикти натыйжалуу пайдалануу үчүн мамлекеттик-жеке өнөктөштүк сыяктуу башкаруунун заманбап ыкмаларын киргизүү зарылчылыгы бар.

Региондук башкы пландарды иштеп чыгуу. Кыргыз өкмөтү жергиликтүү бийлик, ишканалар жана коомчулук менен биргеликте “Жашыл өткөөлдүн аймактык башкы пландарын” иштеп чыгышы керек. Бул пландар конкреттүү максаттарды, каржылоо механизмдерин жана эффективдүү индикаторлорду камтууга тийиштүү болгон. Бул борбордон ажыратылган ыкма жашыл өтүүнүн туруктуулугун камсыз кылуу менен улуттук саясаттар менен аларды жергиликтүү деңгээлде ишке ашыруунун ортосундагы ажырымды жоюуга жардам берет.

Колдонулган адабияттардын тизмеси

1. Асанов, Ж. Т., & Калдыбаев, Б. К. (2020). Экологическая политика и устойчивое развитие Кыргызстана. Вестник КРСУ, 20(3), 45–53.
2. ПРООН в Кыргызстане. (2022). Поддержка зелёной экономики и децентрализации управления в КР. Бишкек: Программа развития ООН.
3. Кадыров, Г. Б. (2021). Роль местного самоуправления в реализации политики зелёной экономики. Экономика и управление: новые вызовы и перспективы, 4(12), 77–85.
4. Райымбаев, Ч. К. Зеленое финансирование: мировые тенденции и перспективы в Кыргызской Республике / Ч. К. Райымбаев, А. М. Жороева, А. Болуш // Горизонты экономики. – 2025. – № 1(88). – С. 95-100. – EDN WVPMGD.
5. Карбекова А.Б., Карбекова М.Ж. Зеленая экономика как модель социально-экономического развития общества // Экономика и бизнес: теория и практика. 2024. № 1-1(107). С. 149–151.
6. Сайпидинов И.М., Момошева Г.А. Перспективы развития зеленой экономики в Кыргызстане // Экономика и бизнес: теория и практика. 2023. № 6-1 (100). С. 126–128
7. Малаев, Э. Т. (2021). Региональные аспекты устойчивого развития в Кыргызстане. Региональная экономика: теория и практика, 19(6), 102–114.
8. Карбекова А.Б., Сайпидинов И.М., Мамыралиева А.Т., Карбекова М.Ж., Эргешова Т.А. Перспективы создания энергетического Хаба по зеленой "чистой" энергетике как основа экономического развития Кыргызстана// Вестник Жалал-Абадского государственного университета. 2023. № S2 (55). С. 360-364.
9. ISAP Center. (2023). *Зелёный переход и климатическая устойчивость в Кыргызстане*. Бишкек.